

Ю. В. Соколовська
Академія внутрішніх військ МВС України

ДОПОМОГА ДІТЯМ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ НА СЛОБОЖАНЩИНІ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті розглянуто історіографію, яка висвітлює проблему допомоги нужденним дітям з боку держави, громадськості та приватних осіб на Слобожанщині у другій половині 19 на початку 20 століть. Проаналізовано роботи дореволюційних дослідників.

Ключові слова: українська історіографія, благодійність, опіка дітей.

В статье рассмотрено и проанализировано историографию освещающую проблему помощи нуждающимся детям со стороны государства, общественности и частных лиц на Слобожанщине во второй половине 19 – в начале XX столетий. Проанализированы работы дореволюционных исследователей.

Ключевые слова: украинская историография, благотворительность, опека детей.

The article deals with the historiography that reveals the problem of children in need from the state, society and private individuals in Slobozhanshchyna in the second half of the 19 th in the beginning of 20 centuries. It was analyzed the works of pre-revolutionary scholars.

Key words: ukrainian historiography, charit, custody of children

Затяжна соціально-економічна криза, що супроводжує Україну протягом періоду незалежності, викликала до життя такі явища як масова бідність, безпритульність, експлуатація дітей та підлітків тощо. У цих умовах гостро постає питання вирішення проблеми соціального захисту дітей, які є однією з найбільш незахищених верств населення і потребують допомоги. Це актуалізує вивчення історичного досвіду надання допомоги дітям як з боку держави, так і з боку громадськості та приватних благодійників. Актуальність теми визначається також тим, що проблема українського благодійництва щодо опіки дітей, зокрема регіонального, недостатньо вивчена у вітчизняній історіографії.

Метою статті є узагальнення досвіду вивчення проблеми благодійності у справі надання допомоги дітям на Слобожанщині у другій половині ХІХ – на початку ХХ століть. Відповідно до цього було поставлено завдання: проаналізувати дореволюційну історіографію даної проблеми.

Проблема історії розвитку регіональної системи опіки дітей та ролі в ньому громадської та приватної благодійності не була широко представлена у історіографії. Історіографія цієї наукової проблеми містить два основних аспекти: історіографія історії становлення інституту опіки та благодійності у цілому та історіографія історії виникнення та функціонування державних, місцевих та громадських благодійних установ і закладів, що ставили за мету опіку дітей на Слобожанщині.

Слобожанщина у цей час входила до складу Російської імперії, тому становлення її регіональної системи опіки дитини слід розглядати у контексті загальноімперської. Аналіз наукових праць дозволяє зробити висновок, що науковий інтерес до теми благодійності у становленні системи опіки дітей у цілому, різних її напрямків та форм, з'являється у останній третині ХІХ століття.

У зазначений період з'являються роботи, автори яких досліджують різні напрямки благодійності та її основні різновиди і форми. Зазначену проблематику досліджували С. К. Гогель [10; 11] та В. Ф. Дерюжинський [13]. В. Ф. Дерюжинській дослідив історію становлення інституту опіки в Російській імперії. Опіка дітей ним розглянута у загальному контексті. У своїй праці автор критикує діяльність приказів громадської опіки за їх формальну роль у наданні допомоги нужденному населенню. Але згідно закону прикази опікували тільки підкидьків, опіка інших категорій нужденних дітей не входила до їхньої компетенції, і тому автор залишає їх поза своєї уваги.

С. К. Гогель визначав, що на початку ХХ століття головним завданням благодійної діяльності є надання можливості самостійно заробляти собі на життя та моральна підтримка. У роботі зазначено необхідність взаємодії приватної та громадської благодійності. Автор звертає увагу і на «дитячі проблеми», він показує роль Відомства установ імператриці Марії у вирішенні проблем надання допомоги нужденним дітям у взаємодії з іншими установами стосовно справи опіки дітей. У роботі розглянуто роль дільничних опікунств як основи міської благодійності. Робота має більш теоретичний характер, автор розглядає проблему у імперському масштабі, приділяючи недостатньо уваги саме фактичному матеріалу.

Ідею ефективності взаємодії приватної та громадської благодійності підтримує у своєму дослідженні і Е. Мюнстерберг [21]. Він розглядає питання навчання та виховання дітей, які залишилися без нагляду та опіки батьків, звертає увагу на проблеми взаємовідносин між притулками, дітьми та їх батьками. У своєму дослідженні автор спирається на практичний досвід у наданні допомоги нужденним, зокрема дітям, який був на той час накопичений у європейських країнах, не звертаючи увагу на деяку специфіку розвитку благодійності у Російській імперії, зокрема відмінності у законодавстві, яке регулювало благодійну діяльність у державі.

Є. Д. Максимов присвятив проблемі становлення громадської опіки та благодійності декілька праць [16-20, 25]. Він першим визначив історично обумовлений характер громадської опіки, зазначивши, що категорії малозабезпечених, нужденних будуть існувати завжди, і тому благодійність завжди буде залишатись необхідним елементом опіки. Автор визначив роль земств та міст у становленні системи громадської опіки, звернув увагу на пріоритетність профілактичних заходів у благодійній діяльності. Є. Д. Максимов виділив загальні напрямки благодійної діяльності: допомога дорослим, допомога дітям, медична допомога, допомога в освітньо-виховній сфері. Є. Д. Максимов виокремив опіку дітей в один з напрямків благодійництва.

Є. Д. Максимов досліджував причини жебрацтва, зокрема дитячого. У своїй роботі він наводить пропозиції щодо впровадження заходів захисту дітей. Автор вказує на необхідність полегшення долі жінки. Для цього він пропонує відкривати такі дитячі установи як ясла, що значно покращить умови, у яких мати зможе власною працею заробляти на життя собі та дитині. Таким чином, Є. Д. Максимов є науковцем, який одним з перших досліджував такий напрямок громадської опіки, як трудова допомога. Є. Д. Максимов зазначив, що у сучасних йому російських реаліях нужденні діти також входять до категорій нужденних, яким може надаватись такий вид допомоги. Максимов розглядав проблему захисту дітей у загальноімперському контексті, спираючись на досвід Москви та С.-Петербурга.

На початку ХХ століття з'являються фундаментальні праці, укладачі яких намагались узагальнити та систематизувати теоретичні засади та досвід надання допомоги нужденним, зокрема дітям. Збірка «Благотворительные учреждения России» [5], видана типографією імператорського училища глухонімих у 1912 році, містить матеріали, які розповідають про діяльність благодійних установ та закладів, що входили у Відомство установ імператриці Марії. Висвітлено історію та діяльність Харківського губернського опікунства дитячих притулків та підпорядкованих йому дитячих установ та закладів. Особливо цінним у роботі є те, що матеріал представлено у систематизованому вигляді. Але укладачі спирались на досвід діяльності тільки тих благодійних закладів та установ, які входили до Відомства установ імператриці Марії, залишаючи без уваги регіональні благодійні установи та заклади, які діяли незалежно від згаданого вище відомства.

Відомості про діяльність благодійних установ та закладів, і зокрема дитячих, статистичні данні та порівняльний аналіз містяться у праці «Благотворительные учреждения Российской империи» [6]. Данні, які містяться у збірнику, дають можливість побачити процес становлення системи надання допомоги та здійснення контролю над ним. У збірнику наведені статистичні дані щодо благодійних установ та закладів по всіх губерніях та повітах Російської імперії, зокрема Слобожанщини. Але збірник було видано у 1900 році, і тому він не містить даних на початок ХХ століття.

Ще одна робота, яка має загальний характер це «Общественное и частное призрение в России» [22]. У роботі вперше було систематизовано теоретичні засади та практичний досвід різних форм

приватної та громадської благодійності. Визначено категорії дітей, які потребували допомоги: сироти, діти бідних батьків, малолітні злочинці, хворі діти, діти, які стали жертвами насильства та жорстокого поводження. Проаналізовано історію та досвід діяльності різних благодійних установ та закладів, що опікали нужденних дітей. Дана загальна характеристика діяльності такого виду дитячого закладу, як ясла. Охарактеризовані три різних види ясел, які функціонували у Росії. Визначені завдання цього дитячого закладу. На прикладі діяльності установи «Капля молока» визначені загальні засади створення системи опіки немовлят, що сприяла б боротьбі з дитячою смертністю. Особливо цінними є статистичні данні про показники дитячої смертності у губерніях та повітах Російської імперії. Окремий розділ відведено висвітленню проблеми захисту дітей від жорстокого поводження. Не дивлячись на цінність інформації для дослідження зазначеної теми, у згаданій роботі не достатньо висвітлено регіональну благодійність у справі допомоги дітям, зокрема Слобожанщини.

Одним з важливих напрямків громадської опіки була опіка дітей. Серед дітей, які потребували допомоги, тільки опіка підкидьків була обов'язковою та законодавчо закріпленою, надання допомоги іншим категоріям дітей носила добровільний характер. Виходячи з цих обставин, на початку ХХ століття багато дослідників намагаються визначити теоретичні засади та дослідити вже існуючий практичний досвід проблеми опіки підкидьків. Н. Н. Гінзбург [9] досліджував еволюцію вирішення проблеми опіки підкидьків у Російській імперії, вказуючи на негативні наслідки організації опіки підкидьків у попередні часи. Н. Н. Гінзбург намагався визначити найбільш раціональні заходи у вирішенні цієї проблеми шляхом вивчення причин, за яких матері залишають своїх дітей. Автор приходять до наступних висновків: головним у вирішенні проблеми опіки підкинутих дітей є профілактичні заходи, впровадження яких значно би знизило кількість таких дітей, створення умов, у яких жінка могла б самостійно виховувати дитину та підтримка дитячих установ та закладів, які б могли частково брати на себе догляд за дитиною. У роботі вперше було теоретично обґрунтована ідея відповідальності батька за незаконнонароджену дитину.

Історичний аспект та стан вирішення проблеми опіки підкинутих дітей розглядав І. Троїцький [24]. Але робота майже не містить фактичного матеріалу щодо діяльності окремих благодійних установ та закладів, зокрема на Слобожанщині.

Важливе значення для вивчення історії становлення системи дитячої опіки має монографія М. Д. Ван-Путерена [7], який проаналізував досвід організації опіки підкидьків у 17 країнах та у різних регіонах Російської імперії. Монографія містить багато фактичного та документального матеріалу. Досліджуючи регіональні аспекти благодійності, автор проаналізував діяльність Харківського товариства безпритульних малолітніх сиріт, якому Харківським губернським земством було передано опіку над підкидьками.

Досвід Харківського губернського земства у справі опіки підкидьків вивчав Н. Александровський [1].

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття на сторінках «Вестника благотворительности» та «Трудової допомоги» була надрукована ціла низка теоретичних праць, що були присвячені проблемам дитячої опіки, у яких автори вивчали проблему надання допомоги різним категоріям нужденних дітей, різні форми надання такої допомоги. А. Арнольд [2, 3], В. Гаген [8], А. Померанцева [23] та А. І. Шингарьов [26] досліджували теоретичні засади організації ясел, аналізували закордонний досвід організації ясел, визначали особливості функціонування такого дитячого закладу у губерніях та повітах Російської імперії.

Згадані роботи мають загальний характер, але без них неможливо дослідити проблему історії становлення системи опіки дітей на регіональному рівні, що обумовлено впливом загальноросійських тенденцій на регіональні процеси у галузі дитячої опіки.

Наприкінці ХІХ століття розпочинають досліджувати і регіональний аспект в історії становлення системи опіки нужденних. Перші роботи, які було присвячено вивченню харківської благодійності, з'являються саме в цей час. Серед них, насамперед, слід зазначити «Краткий очерк возникновения и деятельности благотворительных учреждений Харьковской губернии» [15], який було складено М. П. Савицьким та П. А. Євстратовим у 1896 році за розпорядженням Харківського губернатора. Робота містить цінну інформацію щодо історії виникнення та функціонування

більшості благодійних товариств та закладів, які виникли у Харківській губернії протягом XIX століття, зокрема дитячих. У роботі зібрано цінні статистичні данні про діяльність деяких товариств та закладів. Автори спробували виявити особливості у розвитку харківської регіональній благодійності того часу.

Історію харківських благодійних товариств у своєму історичному довіднику висвітлив А. Н. Гусєв [12]. Інтерес представляють статистичні данні про діяльність дитячих благодійних товариств та закладів на рубежі XIX та XX століть. Автор не ставив за мету проаналізувати досвід слобожанської благодійності, його робота має описовий характер та охоплює період останнього десятиліття XIX – початку XX ст.

Історія розвитку благодійності у Харкові була досліджена і у роботі Д. І. Багалія та М. П. Міллера [4]. Дослідниками визначено основні тенденції та особливості харківської благодійності. Нажаль, дослідження зазначених авторів не охоплює період від заснування міста Харкова по перше десятиріччя XX ст., не охоплюючи історію благодійності у повоєнні роки.

Таким чином, проаналізувавши роботи дореволюційних авторів, предметом дослідження яких була добродійна діяльність, можна зробити наступні висновки. За свідченням аналізу представлених джерел, не існує робіт, які б містили цілісну картину становлення системи дитячої опіки у другій половині XIX – на початку XX ст. на Слобожанщині у дореволюційній історіографії. Ця тема фрагментарно була досліджена у загальному контексті вивчення загальноімперської та регіональної історії добродійності. Починаючи з другої половини XIX ст. окремі дослідники здійснювали перші кроки щодо накопичення та узагальнення теоретичного та фактичного матеріалу з історії добродійності щодо допомоги окремим категоріям нужденних дітей, діяльності окремих дитячих добродійних установ та закладів в країні у цілому і Слобожанщині зокрема.

Література

1. Александровский Н. Призрение покинутых детей в Харьковской губернии / Н. Александровский // Трудовая помощь. – 1912. – № 5. – С. 517–524.
2. Арнольди А.К. Ясли и приют для дневного призрения детей / А. Арнольди // Трудовая помощь. – 1900. – № 8 – С. 231–263.
3. Арнольди А.К. Ясли. Опыт практического руководства к устройству яслей / А.К. Арнольди // Трудовая помощь. – 1901 – № 9 – С. 505–531; № 10. – С. 669–707.
4. Багалей Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655 по 1905 г.): В 2 т. / Д.И. Багалей, Д.П. Миллер – Харьков: Изд-во Харьковского обществ. упр., 1912. – Т. 2. – С. 901–931.
5. Благотворительные учреждения России. – СПб.: Типография училища глухонемых, 1912. – 248 с.
6. Благотворительные учреждения Российской империи: В 2 т. – СПб.: Типография СПб. акционерного общества печатного дела в России Е. Евдокимов. – 1900. – Т. 2. – 986 с.
7. Ван-Путерен М.Д. Исторический обзор призрения внебрачных детей и подкидышей / Ван-Путерен М.Д. – СПб.: Тип. В.Ф. Киршбаума, 2910. – 756 с.
8. Гаген В. Опыты организации яслей в деревнях / В. Гаген // Вестник благотворительности. – 1902. – № 2. – С. 39–54.
9. Гинзбург Н. Призрение подкидышей в России / Н. Гинзбург // Трудовая помощь. – 1904. – № 4. – С. 491; № 5. – С. 595–621; № 6. – С. 72–102.
10. Гогель С. К. Виды детской нужды / С.К. Гогель // Трудовая помощь. – 1917. – № 1. – С. 30–35.
11. Гогель С. К. Объединение и взаимодействие частной и общественной благотворительности / Гогель С.К. – СПб.: Тип. Общественная польза, 1908. – 92 с.
12. Гусев А. Н. Историко-справочный путеводитель: Харьков его прошлое и настоящее в рисунках и описаниях / А.Н. Гусев – Харьков: Типография Адольфа Даре, 1902. – 260 с.
13. Дерюжинский В. Ф. Заметки об общественном призрении / В.Ф. Дерюжинский. – М.: Гроссман Кнебель, 1897. – 115 с.
14. Дмитриев М.Н. Дома трудолюбия / М.Н. Дмитриев – СПб.: Тип. Стасюлевича, 1900. – 217 с.
15. Краткий очерк возникновения и деятельности благотворительных учреждений Харьковской губернии, составленный по распоряжению начальника Харьковской губернии Н.П. Савицким и П. А. Евстратовым. – Харьков: Тип. губ. правл., 1896. – 191 с.

16. Максимов Е.Д. Заметки о внутреннем устройстве домов трудолюбия / Максимов Е. Д. – СПб.: Гос. тип., 1901. – 38с.
17. Максимов Е. Д. Очерк истории развития и современное положение общественного призрения в России / Максимов Е. Д. // Общественное и частное призрение в России. – СПб.: Тип. импер. Акад. Наук, 1907. – С. 1–68.
18. Максимов Е. Д. Очерки частной благотворительности в России / Е. Д. Максимов // Трудовая помощь. – 1897. – № 1. – С. 57–65; – № 2. – С. 148–155.
19. Максимов Е. Д. Помощь бедным в древней Руси / Е. Д. Максимов // Трудовая помощь. – 1899. – № 2. – С. 114–135.
20. Максимов Е. Д. Происхождение нищенства и меры борьбы с ним / Максимов Е. Д. – СПб.: Тип. Киршбаума, 1901. – 136 с.
21. Мюнстерберг Э. Призрение бедных / Пер. с нем. А. И. Браудо и В. А. Гогена. – СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича, 1900. – 332 с.
22. Общественное и частное призрение в России. – СПб.: Типография императорской Академии Наук, 1907. – 296 с.
23. Померанцева А. Сельские приюты-ясли / А. Померанцева // Вестник благотворительности. – 1902. – № 5–6. – С. 29–47.
24. Троицкий И. К вопросу о призрении подкидышей. / И. Троицкий. – б. м., б.г. – 24 с.
25. Филантроп (Максимов Е.Д.). Трудовая помощь: ее основные задачи и важнейшие формы / Филантроп (Е.Д. Максимов) // Трудовая помощь. – 1898. – № 11. – С. 440–475.
26. Шингарев А. И. Ясли-приюты для детей в деревнях / А. И. Шингарев // Вестник благотворительности. – 1902. – № 5–6. – С. 6–17.